

УДК 811.161.2'42

В. І. Кажан, Р. П. Калініна

АНТОНІМІЧНИЙ КОНТРАСТ У ПРОЗІ В. ШЕВЧУКА

Кажан В. І., Калініна Р. П. Антонімічний контраст у прозі В. Шевчука.

У статті на конкретному ілюстративному матеріалі доведено, що на структурно-семантичному та функціональному рівнях основним засобом вираження контрасту є антонімія. У прозі В. Шевчука антонімічні одиниці (як загальномовні, так і контекстуальні) зумовлені особливостями світогляду письменника і його індивідуальною манерою мовотворчості.

Ключові слова: антонімічний контраст, міжчастиномовна антонімія, антитеза, оксюморон, афористичність.

Кажан В. И., Калинина Р. П. Антонимический контраст в прозе В. Шевчука.

В статье на конкретном иллюстративном материале доказано, что на структурно-семантическом и функциональном уровнях основным способом выражения контраста является антонимия. В прозе В. Шевчука антонимические единицы (как общеязыковые, так и контекстуальные) обусловлены мировоззрением писателя и его индивидуальной манерой языкотворчества.

Ключевые слова: антонимический контраст, межчастеречная антонимия, антитеза, оксюморон, афористичность.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. Antonymous contrast in the prose by V. Shevchuck.

Using the facts the authors demonstrate that antonymity is the main means of expression of contrast on the structural-semantic and functional levels. The usage of total and contextual antonyms in the prose by V. Shevchuck is reasoned with peculiarities of writer's world outlook and his individual manner of language creation.

Key words: antonymous contrast, inter-part-of-speech antonymity, antithesis, oxymoron, aphoristic character.

В. Шевчук – яскрава творча індивідуальність, письменник з власним баченням світу – у своїх творах розмірковує над філософськими категоріями і категоріями людської моралі, розкриває «характерні риси

психології і суспільної поведінки» [2, с. 3] людей різних епох. Зусиллями митця, об'єктивними та словотворчими чинниками породжуються мовні особливості його прози. Досить поширеним явищем у мові автора є лексичний контраст, що ґрунтується на антонімії, в основі якої лежать протилежні значення одиниць.

Антоніми у творах прозаїка мають свої структурно-семантичні і стилістичні особливості. Так, за структурою розрізняються однокореневі і різнокореневі антонімічні одиниці. Однокореневі антоніми належать переважно до однієї частини мови: іменника, прикметника, субстантивованого прикметника, дієслова та дієслівних форм, прислівника. Наприклад: *Ми не помічали з материного боку спроб утрутитися в наші лагоди й незлагоди* [6, с. 52]; *Адже щоб заснути, треба небагато. Перевести вмикач свідомості і тим самим переведеш себе зі світу **реального** в **нереальний*** [6, с. 42]; *Я часто думаю про залежність усього **живого** і **неживого*** [7, с. 82]; *Дивився на **розмитий** водою світ, де **нерозмитими** лишилися тільки мої думки* [9, с. 77]; *Трамвай зупинявся, **впускаючи і випускаючи** пасажирів* [5, с. 39]; *Цей світ легко проклясти, – бубонів він, – а **нелегко** зробити ліпшим* [9, с. 407].

Більш численними є різнокореневі антонімічні назви, які належать до тих же частин мови, що й однокореневі: *Кожен з нас випромінює з себе **добро** і **зло*** [9, с. 262]; *Вдихав у себе дух міста, його **сутінки** й **світло** – поступово різнився з ним* [7, с. 215]; *– Ти моя доля, Оксано. Не знаю: **лиха** чи **добра**, але це так* [6, с. 90]; *З одного боку – музика **весела**, а з другого – **жалобна**...* [7, с. 137]; *Незнання є **в початку** і **в кінці** людського мислення* [6, с. 97]; *Був він незвичайний той **смуток**, – хотілося мені **сміятися** і **плакати** водночас* [9, с. 77]. В антонімічні відношення вступають також різні частини мови або різні форми однієї частини мови, а відтак серед однокореневих та різнокореневих антонімів спостерігаємо різночастиномовну антонімію: *Сніг **білив** усе **чорне** на землі і так готував прищестя новому дневі* [9, с. 586]; *Ядзя мала право **бути** **сентиментальною**, бо прожила багато років **без сентиментальності*** [5, с. 425]; *І немає в цьому світі нічого **мертвого**. **Мертва** земля? Але з неї **живе** трава, і хліб наш і яблука* [6, с. 157]; *Старий наче відчув той його настрій, подивився на розкидане каміняччя: **високе** і **менше**, **кругле** й **довгасте**...* [6, с. 175]; *Насильство є також двоє: одне для **скріплення** суспільного ладу, а друге, щоб той лад **розкласти** і **знищити*** [9, с. 555]; *Мальченко теж дихав свіжим повітрям. Був **переможцем** і **переможеним** водночас* [7, с. 215]. Така міжчастиномовна антонімія дозволяє в багатьох ситуаціях уникнути однотипного і тавтологічного протиставлення слів однієї частини мови.

Антонімічні пари можуть утворювати і складні слова, що демонструють два типи структур: однокореневі і різнокореневі: *Єдина ланка у зв'язку **потойбічного** і **поцейбічного**...* [7, с. 156]; *Світло*

спалахнуло: ліворуч і праворуч від нього засвітилося по величезному голубому сонцю [5, с. 49].

У створенні системи контрасту у прозі В. Шевчука беруть участь не тільки антонімічні слова, а й антонімічні фразеологізми, причому, фразеологізми виступають як в основних, традиційних формах, так і у трансформованих. До першого типу можна віднести такі фразеологічні одиниці: – *Мама права, – казала категорично Ольга, мимохить впадаючи в інтонації Жені. – Не освіта головне в житті, а голова на плечах!* [6, с. 110]; *Дивна знесила охоплює мене – перемогти цю глину не так легко. Але я все-таки стану із нею на герць* [7, с. 63]. До другого типу: – *Тобі взагалі все сходить, а я не хочу неприємностей* [5, с. 28]; *Я вперше відчув після довгої-довгої ночі, що існують на світі отакі залиті сонцем ранки, що ранки ці – не рана, а бальзам на душу, що в мені таки заховане велетенське накописько енергії, і добути її я можу, тільки кохаючи цю жінку, єдину на весь світ* [6, с. 103]; *Стоїть однією ногою в тіні, а другою на світлі* [7, с. 136]. Фразеологічні одиниці, що передають роздуми автора й героїв, сприйняття ними діалектики життя в єдності і боротьбі протилежностей, виступають як у незвичній лексичній сполучуваності, так і в зіставленні з вільними словосполученнями.

Антонімічні пари не тільки розрізняються структурою, але й особливостями семантики. У мові В. Шевчука антоніми можуть передавати значення протиставлення, зіставлення, узаємовиключення, єднальні та розділові відношення. Значення антонімічних компонентів можна представити наочно за допомогою формул [3, с. 22], де *X* і *У* позначають антонімічні одиниці, які можуть поєднуватися сполучниками, прийменниками, часткою *не* та інтонацією. Так, протиставлення протилежностей реалізується в антонімічних контекстах за формулами: *X, а У; не X, але У; не X, а У; X, але й У; X, а не У*: *Але все вимірюється не колишньою славою, а суцєю* [11, с. 12]; *Щоб ти був у нас володарем, а не завойовником* [11, с. 7]; *Мені здалося: до шибки ближнього до мене вікна на мить притулилося, але й одразу й відсахнулося жіноче обличчя* [6, с. 74].

Антоніми, які протиставляються, можуть стосуватися одного слова, тобто характеризувати протилежні ознаки предмета, явища, стану і т. ін., або ж різних слів, указуючи на протиставлення різних понять, образів, ознак тощо. Останнє є більш виразним: *Донедавна це були чужі люди, але нині я думав про них як про рідних* [5, с. 355]. Яскрава експресивність притаманна тим антонімічним контекстам, у яких формальним показником протиставлення є інтонація (формула: *X, У*): *Одні мене гонять, інші виявляють милосердя* [9, с. 66]; *Орел німічний уночі, сова – вдень* [9, с. 72]; *Дві сітки випліталися в тишу – одна видима, друга – невидима* [5, с. 428].

Зіставлення, значення «послабленого протиставлення» [3, с. 22], найчастіше виражається формулами *X і У, X та У: Але вірив у щасливі й нещасливі дні* [6, с. 92]; *Завдяки книжкам я можу продовжувати себе вишир і в глибину* [6, с. 97]; *Кожен з нас живе подвійним життям: зовнішнім та внутрішнім* [6, с. 50]. Як бачимо, поняття зіставляються, установлюються їх відмінності, але не суперечності, як при протиставленні. У реченнях зі сполучником *і* на передній план виступають не зіставні, а єднальні відношення.

Власне єднальні відношення спостерігаємо і в антонімічних контекстах, побудованих за формулами *ні X, ні У; ані X, ані У: Зрештою моя місія в житті така, що не маю ставати нікому ані приятелем, ані ворогом* [9, с. 399]; *Я такий собі: ні добрий, ні злий, і це вже також біда* [9, с. 407]; *Йому не хотілося нині вирішень, ні болю, ні веселоців. Йому хотілося тільки дихати* [8, с. 115]. Подібні контексти через повторюваність сполучників набувають загалом заперечного значення.

Значення чергування фактів, подій, явищ передається переважно за допомогою формули *то X, то У: І вона, можливо, й заплакала б, коли б не відчула відчуження, яке то збільшувалося, а то зменшувалося* [5, с. 415].

Значення взаємовиключення розподілу притаманне контекстам з формулами *X чи У; X або У: Рано чи пізно, – думав Віктор цей літак торкнеться землі* [7, с. 130]; *Шини горіли з голосним тріском, і очі Підгасцького, стежачи, розширювалися чи звужувалися* [6, с. 188]; *Людське життя – це більші або менші кола* [5, с. 68].

Якщо ж сполучники *або, чи* повторюються, то контексти набувають альтернативного значення, яке може бути сильним чи слабким. Сильне альтернативне значення підкреслює неможливість співіснування протилежних дій, процесів, станів, ознак тощо. Наприклад: *А самотня людина в цьому світі або Бог, або дикий звір* [11, с. 173]; *І його вважали за святого чи безумного, посланця Божого чи за посланця Сатани* [11, с.90].

Автор нерідко вмело поєднує в одному контексті різні типи антонімічних семантичних моделей: *Кожна людина, помітив я, випромінює від себе певний струмінь, холодний чи теплий. Відтак людина на відстані починає відчувати до іншої симпатію й антипатію, потяг чи відразу, а часом ані те, ні інше* [9, с. 341]. Семантичні функції антонімів тісно пов'язані з характеристикою внутрішнього світу людини, її світосприйняттям.

У творах В. Шевчука набувати контрастного значення можуть не тільки загальнономовні пари слів, а й контекстуальні, авторські. У лексичній системі мови значення контекстуальних антонімів зазвичай не протиставляється.

Найчастіше антоніми стають контекстуальними внаслідок переносного їх уживання. Так, прикметник *сірий* у переносному значенні

«нічим не примітний, невиразний, позбавлений новизни, одноманітний, беззмістовний» вступає в контрастні відношення з прикметником *білий* у такому контексті: *А коли почнуться дощі, – думав він, – або піде сніг, тоді все зміниться. Тоді все стане сіре, або біле. І душа стане сіра чи біла. Людина постійно шукає змін – білих чи сірих. І лише коли набирається дуже багато білого чи сірого, людина бунтує* [5, с. 70]. Повторення антонімічних компонентів *білий – сірий* як з прямим, так і переносним значенням допомагає створити виразний пейзажно-психологічний образ.

Зауважимо, що в пейзажних описах контрастного значення набувають не тільки колористичні назви *білий – сірий*, але й *жовтий – чорнота*, *зелений – жовтий*: *Вікно виходить у сад, і зараз, восени, за ним хилитається жовте майво, жовтий хаос кольору і чорнота гілок* [5, с. 372]; *Зелений вир весни і жовтий осені, ясна пора і смуток* [7, с. 226]. У другому прикладі контрастність пари *зелений – жовтий* підсилюється контекстуальною перифразою *ясна пора* (весна) і *смуток* (осінь).

Символічного значення набуває словосполучення *сіра маса* в такому уривку: *Розкладаю людей на дві категорії, незважаючи на їхній маєтковий стан та місце на ієрархічній світовій драбині: є істоти «з історією», непересічні, цікаві, і без історії, тобто – сіра маса, до якої мені немає ніякого діла* [9, с. 346]. Люди «без історії» – це *сіра маса*, тобто «нічим не примітні, малокультурні, неосвічені» [1, с. 1108]. Словосполучення *сіра маса* виступає контекстуальним антонімом до поняття «непересічні, цікаві, з історіями». Протиставлення служить для передачі оригінальних думок автора і його героїв, які вражають своїм способом мислення.

У творах В. Шевчука є приклади оказіональних антонімічних конструкцій, у яких семантична протиставленість є результатом того, що компоненти опозиції набувають символічних значень, пов'язаних із конкретними поняттями. Прикладом може слугувати протиставлення прикметників-кольороназв *чорний – світлий*: *Там, у мені йде дивна боротьба: чорний птах і світлий, вони зіштовхуються у мені, як день і ніч, і не повинен я тій війні заважати* [9, с. 584], де прикметники виступають як символи протилежних понять *добро – зло*. Інші ілюстрації: 1. *А книги читати покинь. Бо твердий розум вони укріпляють, а тонкий зламати можуть* [11, с. 29], де прикметник *тонкий* під впливом слова *твердий* («незламний, рішучий, стійкий») набуває незвичної семантики «слабкий, нерішучий». У цьому разі між компонентами оказіональної антонімічної пари *твердий – тонкий* і відповідними компонентами загальномовної пари *твердий – м'який* спостерігаються синонімічні відношення; 2. *Хіба розум не треба ширити в світі, а нерозум проганяти?* [11, с.29], у якій загальномовній антонімічній парі *залишати – проганяти* протиставляється індивідуально-авторська *ширити – проганяти*, де дієслово *ширити* набуло, крім основного значення

«поширювати, розповсюджувати, розвивати», додаткового – «залишатися, не зникнути, уціліти»; 3. *З лівої руки в нього росли молоді каштани, і він проступав через розкладені на хіднику тіньові кулі. Входить у кулю й відчував вільгу, а коли вискакував з неї, на нього насипалося скільки сонця, що піт дзюрком тік по скронях* [6, с. 163], де контекстуальна антонімічна пара *входив – вискакував* протиставляється загальнономовній *входив – виходив* значенням одного з компонентів – розмовне дієслово *вискакував* підкреслює інтенсивність дії й означає «швидко вибігати»; 4. *Скільки їх в цьому світі, людей, і живуть вони не в одному часі та й не в одній стороні, а думають і відчують однаково. Однакові мають **радоці** й однакові **болячки**. Однаково сміються і сумують, народжуються і вмирають* [9, с. 271], де автор доповнює антонімічний ряд контекстуальною лексемою *болячка* (пор.: згідно зі словником, до слова *радість* («задоволення, утіха, приємність») антонімами є такі слова, як *горе, нещастя, біль, мука*).

Як показали спостереження над контекстами, створення оказіональних антонімів зумовлене потенційними парадигматичними та синтагматичними можливостями лексичних одиниць, які активізуються волею художника слова. Індивідуально-авторська антонімізація слів здебільшого пов'язана з трансформацією семантики одного з членів протиставлення під впливом семантичних властивостей другого члена антонімічної пари. Своєрідність авторського використання контекстуальних антонімів полягає в тому, що, потрапляючи в особливі синтагматичні умови, вони набувають незвичної семантики, не властивої їм у загальнонародному використанні.

У ролі компонентів антонімічної пари трапляються й індивідуально-авторські, оказіональні утворення, не зафіксовані словниками: *Єдине, що різнить нас у цю мить, це те, що Ленсаль уживає до мене тону **поважно-начальницького**, а я до нього **люб'язно-підлеглицького*** [9, с. 391]; *Кожен у цьому світі, – сказав я, – має відстраждати **повинно** чи **безневинно*** [11, с. 106]; *Я була в школі **шибайголова**... А я **тихар**, – подумав Михайло* [5, с. 28].

Подібні семантично і стилістично неоднорідні антонімічні компоненти використовуються для створення образів, пожвавлення авторської мови. Крім того, формування авторських антонімів знаходиться в безпосередньому зв'язку зі змістом твору і є важливим елементом індивідуально-художнього стилю письменника.

Для досліджуваних текстів В. Шевчука не менш характерним є використання антонімії в ролі таких стилістичних фігур, як антитеза і оксюморон.

Відомо, що в основі антитези лежить загальнономовна або контекстуальна антонімічна пара. Ця стилістична фігура може бути простою і складною, в одному реченні (простому чи складному) або в

кількох (складному синтаксичному цілому). Фіксуємо просту нерозгорнуту (*Краси більше, ніж **пóгані**, повір мені* [5, с. 67] та розгорнуту (*Отакі ми, люди, в цьому світі: **розумний угорі**, а **дурний унизу*** [9, с. 445]) антитезу.

Наведемо приклади складних антитез, які є результатом створення образу кількома антонімічними парами: *Але, Господи, ти **не спас** світу, а тільки **розтяг** свою муку у віки. Велиш **добрим та розумним гинути**, а **лихим панувати**. Хіба така має бути наука любові?* [11, с. 33]; *Не чинив я **зла**, але не чинив нікому і **добра**, нікому не приніс **смутку**, але нікому не дав **радості**, не спричинив нікому **горя**, але й **щастя** не приніс, тож своєю повною незлодійністю ніби протиставився світу* [11, с. 105]. У другому прикладі зміст протилежних слів доповнюється, поширюється дієсловами-синонімами: *не дав, не приніс, не чинив*.

Антитези в мові В. Шевчука надзвичайно образні, несуть у собі елементи емоційно-експресивного характеру. Нерідко вони ускладнюються словами-синонімами, епітетами-означеннями, порівняннями, уособленнями, метафорами, узятими з прози життя. Наприклад: *Людське співжиття має в собі немало **дивного і загадкового**. Часом ми **сходимося** один з одним, **торкаємося і розлітаємося, як метелики**, щоб більше ніколи в житті не співдотикатися* [6, с. 70]. Дієслівні синоніми утворюють антонімічні пари, які посилюються епітетами *дивного і загадкового* та порівнянням *як метелики*. *Я блукав і блукав по дощових вулицях, щось у мені **згоряло**, але щось і **народжувалося**, щось мене **руйнувало**, а щось наново **відбудовувало*** [9, с. 486]. У цьому реченні наявні два антонімічні ряди: *згоряло — народжувалося і руйнувало — відбудовувало*, які виступають як градаційні дієслівні синоніми. *Хіба ви не помічали: кожна людина витворює **вітер**. Ув одного він **гарячий**, а іншого **холодний**, в одного **сильний**, у другого зовсім **слабкий*** [9, с. 392]. Зіставлення прямого і переносного значень слова *вітер* в одному контексті допомагає авторові підкреслити незвичний спосіб світосприйняття персонажів: народнописане слово *вітер* набуває в роздумах героя символічного значення.

В. Шевчуку притаманний ускладнений характер мислення, тому він активно послуговується метафорою: *Там мене зустріне **мертве фортепіано і жива музика кленового листя*** [7, с. 42]; *Великий птах шукає високого і великого гнізда, а **малому** добре в траві і в очереті. — Всі ми очерет, — відказав я. — Мислячий* [11, с. 109]. Письменник переосмислює традиційно-фольклорні символи, унаслідок чого стилістично нейтральні слова *птах, гніздо, очерет* набувають узагальнених значень. Наприклад: *День виростає з **ночі**, як дерево із землі* [9, с. 427]; *Вчитель швидким кроком ходив по класу; голос його то **тихшав**, а то **злітав**, — наче гromовиця* [5, с. 399]. Антитези *день — ніч, тихшати — злітати* підсилюються порівняннями, узятими зі сфери природи.

У творах письменника людина і світ зближуються не тільки традиційно, але й по-особливому: *Є навколо люди сірі, як болото, є люди ніякі, є чорні, а один з-поміж багатьох світиться. І людина починає вірити, що Господь засвітив для нього ту людину* [11, с. 174]. Уособлені предмети, явища перебувають у такому ж фізичному чи психічному стані, що й людина: *Завдання на віднімання й додавання життя не розв'язує* [9, с. 43]. Складність образів створюється й поєднанням різних зображально-виражальних засобів в одному контексті: *Люди ж з історіями – це білі ворони, кожен по-своєму третій життям, а може знівечений, ті ж, без історій, – гладенькі, як галька; життя котить через них свої хвилі і не зрушує з місця* [9, с. 407].

Антонімічну пару можуть утворювати компоненти, що належать до різних стилістичних сфер. Це здебільшого застарілі або рідко вживані слова. Наприклад: *Я знав, що добрі стосунки між нами закінчилися, але не відчував урази, а тільки задоволення* [9, с. 489], де *враз*, *ураза*, заст. – «несправедливо заподіяна образа, прикрість» [1, с.161]; *У світі йде вічне змагання, – наче не чуючи мене, говорив Микола Платонович. – Розуму і глупоти, добра і зла* [9, с. 555], де *глупота*, рідко – «відсутність розуму, розсудливості, поміркованості; дурість» [1, с. 185].

Досить часто антитеза посилюється й увиразнюється такими стилістичним фігурами, як градація, парцеляція, повтори. Антонімічна градація будується на протиставленні, розмежуванні понять. У градаційному ряді кожний наступний компонент підсилює значення попереднього: *Так воно, зрештою, бувало завжди: витворює казна-що, біснувався, скаженів під час бенкетів, а потім смиренно приходив до священників, щедро їх обдаровував, молився, каявся і навіть покуту приймав* [11, с. 10].

Не менш вагомим підсилювально-увиразнювальним засобом є парцеляція. Наприклад: *Але воля наша в нас самих, так само й неволя. Впевненість і невпевненість, розлад і опертя* [11, с. 72]; *Я трохи боюся ночей. Ночі з'являються мені так само, як смуток чи радість. Або ж глибока, із самого дна душі, туга* [5, с. 372], де антонімічний компонент *смуток* підсилюється парцельованим синонімом *туга*. Парцелюється і водночас повторюється член антонімічної пари задля підсилення його значущості в такому контексті: *Коли дістався до парадного, вдруге зупинився. Затим відчув твердість. Твердість і злість* [5, с. 420]. Вона служить для передачі глибоких роздумів, переживань персонажів.

Неабияку роль відіграє повтор, особливо тоді, коли повторюється сама антитеза у видозмінених формах, як-от: *Людське життя – це більші або менші кола. Чим менше коло – тим більше хаотичного руху, а відтак – більше зустрічається на шляху всіляких перешкод. Людина шукає свою орбіту. Погано тому, хто народжений, щоб рухатись у меншому колі, а*

потрапив у більше. Але ще гірше, коли людина народжена для більшого кола, а крутиться в меншому. Це вже драма [5, с. 68].

Діалектика життя втілюється у творчості В. Шевчука завдяки використанню не тільки антитези, а й оксюморона, хоч цією стилістичною фігурою письменник послуговується значно рідше, ніж антитезою: *Ми починаємо сваритися, Маріє. Не можна поєднати непоєданого* [5, с. 331]; *Осінь пливла на будинки, наче вишукувала, кого заплутати в свої золоті тенета і принести своїй жертві кольористу вистояність і мінорний неспокій. Від того виникає біль, а чи радість. То гарний біль і сумна радість* [5, с. 47]. За допомогою поєднання несумісних понять розкривається суперечлива сутність стану природи, яка співзвучна з душевним настроєм автора, героя. У другому контексті спостерігаємо також загальномовну (*біль – радість*) та контекстуальну (*вистояність – неспокій*) антонімію.

Антитеза нерідко набуває функції «наскрізного елемента», «своєрідного емоційно-ідейного ключа до зображуваного» [13, с. 68]. Такими наскрізними елементами у прозі В. Шевчука виступають абстрактні іменники на позначення почуттів людини, сприйняття нею реальної дійсності: *добро – зло, життя – смерть, любов – ненависть, світло – темрява* тощо. Як правило, названі одиниці повторюються. Повтор подібних антитез відіграє значну роль (інколи вирішальну) у структурній організації тексту, у розкритті його ідейного змісту, посиленні емоційної виразності та експресії. Наприклад: *Найбільша вада людини в тому, що кожний чудово прозирає зло у ближньому, а власне називає добром. Все, що їй корисне і потрібне, – благо з благ. А все некорисне – брехня і наклеп. Чуже зло людина бичує з нещадною завзятістю, а власне плакає як любе дитя* [9, с. 377]; *Я все-таки вірю, що добром можна досягти більшого, ніж злом. Добром ми облагороджуємо світ, а злом його вбиваємо* [9, с. 538]; *Світ зітканий із добра та зла, і ті зло та добро в людській душі мають змагатися. Без такого змагання людина починає нидіти і нарешті вмирає* [11, с. 110]; *Світ тим страшний, що зло в ньому плодиться легше від добра, але він живе тільки тому, що воно таки є, ото добро* [9, с. 263]. Подані контексти будуються на протиставленні й розмежуванні двох понять: *добро – зло*; подається їх етично-естетична оцінка і робиться оптимістичний висновок: *світ «живе» тільки тому, що в ньому є «оте добро» – добро перемагає зло.*

Відображення часу і простору як найважливіших універсальїх людського буття – специфічна риса прози В. Шевчука. Просторово-часовий розвиток кожного твору вибудовується за допомогою цілеспрямовано відібраних відповідно до авторського задуму мовно-стилістичних засобів, до яких належить і антитеза. Наприклад: *Час – уже не така безоглядно-однозначна матерія – той, як клубок, що може змотатися й розмотатися* [11, с. 195]; *Михайло залишився сам на сам*

між двома площинами – *землею і небом* [5, с. 26]; *Людині дано коротенький відрізок часу, що вільно вміщається між датами смерті й уродин, – така собі коротенька рисочка. У цей відрізок маєш пізнати все: людей і людство, філософію і теологію, глупість і розум, лицарство й науку ховатися* [11, с. 87]. Антитеза *смерть – уродини* підсилюється попарно поєднуваними загальнономовними і контекстуальним антонімами, що конкретизують узагальнювальне слово *все*.

Поширена картина простору створюється антитезою *світле – темне* в такому контексті: *Я подував таке: «Світ розділено надвоє: з одного боку – світле, а другого – темне. Ті, що на світлій стороні, бачать супротивне собі – темним. Для тих, хто на темному боці, – темрява у світлому»* [9, с. 72]. Антонімічна протилежність супроводжується комбінованим повтором, що складається з граматичних форм і однокорених слів (*світ – світле – світлій – у світлому; темне – темним – темному – темрява*). Повтор служить важливим засобом внутрішнього взаємозв'язку речень у складному синтаксичному цілому і підсилює своєрідність сприйняття навколишнього світу автором і його героєм.

Для створення психологічного образу В. Шевчук послуговується антитезами, які виражають узагальнені судження, відзначаються яскравою афористичністю, чому сприяє: 1) структура антитез (переважно узагальнено-особові односкладні речення): *Пізнавай світ, а не проклинай його – ось тобі джерело. Пий із нього і здобудеш радість* [9, с. 28]; 2) семантика стрижневих слів-антонімів (їх абстрактність, оцінність): *Ненависть – це формула любові* [9, с. 438]; 3) пояснювально-уточнювальна роль антитез (зазвичай узагальнено розкривають, пояснюють зміст попереднього контексту): *Адже цієї ночі він так і не зміг заснути, сподіваючись на мудрий ранок, день завжди розсвіає те, що в нас породжує ніч* [9, с. 427].

Нерідко у творах письменника антитези використовуються в особливій стилістичній функції – сентенцій, виразів повчального характеру. Наприклад: *Уподобнюватися до інших треба, а не відрізнятися, бо гордия – один із великих гріхів людських* [11, с. 28]. За допомогою афористичних філософських діалогічних або монологічних узагальнень автор висловлює свою оцінку зображуваного. Антитези афористичного характеру розкривають: 1) зміст «вічних» істин: *Людина – це вища якість, яку постійно пояснюєш, але ніколи не поясниш* [9, с. 102]; *Незнання є в початку і в кінці людського мислення* [11, с. 54]; 2) узагальнених суджень про різні прояви природи і суспільства: *Є закони загальні, суспільного значення, закони життєвські. Перші високі, а другі – живі. Перші поважаються, а за другими живуть* [9, с. 487]; *Людське життя тим і рівне, що в ньому подібного стільки ж, як і неподібного* [9, с. 205]; 3) узагальнень, які відтворюють життєву позицію героїв, їх погляди, світосприйняття: *Кінь біжить уперед, а для вас виходить – назад*

[9, с. 21]; *Одне слово, не можна ігнорувати тих, хто може зігнорувати тебе* [5, с. 20].

Отже, антонімія є основним і найбільш яскравим засобом вираження контрасту на структурно-семантичному та функціональному рівнях. Антонімічні одиниці у прозі В. Шевчука зумовлені особливостями світогляду і творчого мислення письменника і дають широкий простір для індивідуальної мовотворчості.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Жулинський М. Г. У вічному змаганні за істину: передмова / М. Г. Жулинський // Шевчук В. О. Три листки за вікном : [роман]. – К. : Радянський письменник, 1986. – С.3–14.
3. Новиков Л. А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание : вступительная статья / Л. А. Новиков // Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка / Под ред. Л. А. Новикова. – М. : Русский язык, 1984. – С. 5–30.
4. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Левко Михайлович Полюга. – К. : Довіра, 2001. – 275 с.
5. Шевчук В. Барви осіннього саду : Повісті, оповідання / Валерій Шевчук. – К. : Дніпро, 1986. – 488 с.
6. Шевчук В. Камінна луна : Повісті / Валерій Шевчук. – К. : Молодь, 1987. – 216 с.
7. Шевчук В. О. Крик півня на світанку : Повісті / Валерій Олександрович Шевчук. – К. : Молодь, 1979. – 240 с.
8. Шевчук В. О. Маленьке вечірнє інтермецо : Повісті / Валерій Олександрович Шевчук. – К. : Молодь, 1984. – 280 с.
9. Шевчук В. О. Три листки за вікном : Роман-триптих / Валерій Олександрович Шевчук – К. : Радянський письменник, 1986. – 587 с.
10. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови / Григорій Михайлович Удовиченко : Т. 1 (А-М). – К. : Вища школа, 1984. – 303 с. – Т. 2 (Н-Я). – К. : Вища школа, 1984. – 384 с.
11. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра : Історичні повісті та оповідання / Валерій Шевчук. – К. : Український письменник, 1995. – 205 с.
12. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. [уклад. Л. С. Паламарчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 1. – 1993. – 528 с.
13. Фролова К. П. Аналіз художнього твору / Клавдія Павлівна Фролова. – К. : Радянська школа, 1975. – 174 с.